

БЕРВЕНО С. М.

доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін та статистики
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 347.1:347.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.82>

ЦИВІЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ЯК ПЕРЕДУМОВА НАБУТТЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Стаття присвячена ґрунтовному аналізу цивільної дієздатності фізичних осіб як фундаментальної передумови для набуття, реалізації та захисту права власності в рамках цивільного права України.

Досліджено правову природу цивільної дієздатності, її місце в структурі правосуб'єктності та значення для здійснення майнових прав через різні юридичні механізми, зокрема правочини.

Детально розглянуто положення Цивільного кодексу України, які регулюють цивільну дієздатність (статті 30-39) та право власності (статті 316-328), з акцентом на їх взаємозв'язок.

Особливу увагу приділено одностороннім правочинам, таким як складання заповіту, відмова від права власності, видача довіреності, публічна обіцянка винагороди та прийняття спадщини, які є важливими інструментами реалізації майнових прав.

У статті проаналізовано вплив обмеження або втрати цивільної дієздатності на можливість особи здійснювати право власності, включаючи практичні аспекти правозастосування, зокрема в ситуаціях, коли потрібна згода піклувальника чи опікуна.

Висвітлено проблемні питання, пов'язані з неоднозначним волевиявленням сторін правочинів, що може призводити до спорів та визнання правочинів недійсними.

Окреслено сучасні виклики, зумовлені розвитком економічних і технологічних процесів, зокрема необхідність адаптації правового регулювання до електронних правочинів та цифрових форм фіксації волевиявлення.

Дослідження підкреслює важливість чіткого правового регулювання для забезпечення принципів законності, добросовісності та справедливості в цивільному обороті.

Запропоновано напрями вдосконалення законодавства, зокрема щодо посилення захисту прав осіб з обмеженою дієздатністю та розробки сучасних механізмів координації дій між учасниками цивільних правовідносин.

Зроблено висновок, що цивільна дієздатність є не лише юридичною передумовою, а й гарантією ефективної реалізації права власності, що вимагає постійного оновлення правових підходів для відповідності сучасним реаліям.

Ключові слова: цивільна дієздатність, право власності, фізична особа, правочин, правосуб'єктність, цивільне право, цивільне законодавство, майнові права.

Berveno S. M. Civil capacity of individuals as a prerequisite for acquiring and exercising property rights

The article is devoted to a comprehensive analysis of the civil legal capacity of individuals as a fundamental prerequisite for the acquisition, exercise, and protection of property rights within the framework of Ukrainian civil law.

The study explores the legal nature of civil legal capacity, its role within the structure of legal personality, and its significance for the exercise of property rights through various legal mechanisms, particularly transactions.

The provisions of the Civil Code of Ukraine regulating civil legal capacity (Articles 30-39) and property rights (Articles 316-328) are thoroughly examined, with an emphasis on their interrelation.

Special attention is given to unilateral transactions, such as drafting a will, renunciation of property rights, issuance of a power of attorney, public promise of a reward, and acceptance of an inheritance, which serve as essential tools for the exercise of property rights.

The article analyzes the impact of restrictions or loss of civil legal capacity on an individual's ability to exercise property rights, including practical aspects of legal application, particularly in cases requiring the consent of a guardian or curator.

It highlights problematic issues related to ambiguous expressions of intent by parties to transactions, which may lead to disputes and the invalidation of transactions.

The study also addresses contemporary challenges driven by economic and technological developments, particularly the need to adapt legal regulation to electronic transactions and digital forms of recording expressions of intent.

The research underscores the importance of clear legal regulation to ensure the principles of legality, good faith, and fairness in civil transactions.

Proposals are made for improving legislation, particularly regarding enhanced protection of the rights of individuals with limited legal capacity and the development of modern mechanisms for coordinating actions among participants in civil legal relations.

The conclusion is drawn that civil legal capacity serves not only as a legal prerequisite but also as a guarantee of the effective exercise of property rights, necessitating continuous updates to legal approaches to align with modern realities.

Key words: *civil legal capacity, property rights, individual, transaction, legal personality, civil law, civil legislation, property rights.*

Вступ. Цивільна дієздатність фізичних осіб є однією з ключових категорій цивільного права, що визначає здатність людини набувати та здійснювати цивільні права, а також створювати для себе цивільні обов'язки. У контексті права власності ця категорія набуває особливого значення, оскільки саме дієздатність виступає передумовою для законного набуття, використання та розпорядження майном. Право власності, як фундаментальний інститут цивільного права, забезпечує економічну свободу особи, але його реалізація неможлива без чіткого правового статусу суб'єкта. У даній статті досліджується взаємозв'язок між цивільною дієздатністю фізичних осіб та можливістю набуття і реалізації права власності, аналізуються правові аспекти, що регулюють ці процеси, а також розглядаються особливості обмеження дієздатності та їх вплив на майнові права.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення ролі цивільної дієздатності як основи для ефективного здійснення права власності та виявлення проблемних аспектів у правозастосовній практиці.

Результати дослідження. Цивільна дієздатність фізичної особи, відповідно до ст. 30 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), визначається як здатність особи своїми діями набувати для себе цивільні права та самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми

діями створювати для себе цивільні обов'язки, виконувати їх та нести відповідальність у разі їх невиконання [1]. Ця категорія є складовою правосуб'єктності, яка охоплює як правоздатність (здатність бути носієм прав і обов'язків), так і дієздатність (здатність їх реалізовувати). Правосуб'єктність, за визначенням О.В. Дзери, є визнаною державою властивістю особи бути суб'єктом права, що дозволяє їй вступати у правовідносини [2].

Цивільна дієздатність виникає у повному обсязі з досягненням повноліття (18 років), однак може бути обмежена чи частковою залежно від віку або стану особи. Наприклад, особи віком від 14 до 18 років мають часткову дієздатність (ст. 31 ЦК України), що дозволяє їм здійснювати певні правочини за згодою батьків чи опікунів. Особи, визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними, мають суттєві обмеження у реалізації своїх прав, зокрема права власності.

Право власності, відповідно до ст. 316 ЦК України, є правом особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб [1]. Набуття права власності можливе через різні юридичні факти, найпоширенішим з яких є правочин – вольова дія суб'єкта, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Як зазначає Є.О. Харитонов, правочин є основним механізмом цивільно-правового регулювання, що забезпечує динаміку майнових відносин [3].

Для набуття права власності особа повинна мати цивільну дієздатність, оскільки правочин вимагає свідомого волевиявлення. Наприклад, купівля-продаж, дарування чи спадкування майна передбачають активні дії суб'єкта, які неможливі без відповідного рівня дієздатності. Односторонні правочини, такі як складання заповіту чи відмова від права власності, також вимагають повної дієздатності, оскільки ці дії мають значні правові наслідки.

Правочин є ключовим юридичним фактом, що забезпечує виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків суб'єктів цивільних правовідносин. Серед односторонніх правочинів можна виокремити такі дії, як складання заповіту, видача довіреності, відмова від права власності, публічна обіцянка винагороди та прийняття спадщини. Аналіз сутності правочинів, зокрема односторонніх, дозволяє визначити їх як вольові акти, що здійснюються суб'єктами з метою реалізації цивільних прав та виконання обов'язків, спрямованих на досягнення правових наслідків, таких як набуття, зміна чи припинення цивільних правовідносин.

Дослідники наголошують, що юридичні факти-дії є подіями, які внаслідок свідомих дій фізичних або юридичних осіб впливають на цивільні правовідносини [4]. За критерієм законності такі дії поділяються на правомірні (юридичні акти та вчинки) і неправомірні. Правочини займають центральне місце в структурі цивільного права, виступаючи основним інструментом регулювання цивільних відносин та однією з найпоширеніших підстав для їх виникнення, зміни чи припинення.

У сучасних умовах правочини залишаються важливим механізмом цивільного обороту. Правильне визначення правової природи дій як правочинів має вирішальне значення для справедливого розв'язання спорів, забезпечення принципів законності, добросовісності та розумності. З огляду на розвиток економіки та технологій, удосконалюються способи укладення правочинів і вимоги до їх форми. У майбутньому ключовим завданням буде перегляд і оновлення підходів до захисту прав та інтересів учасників правочинів, що сприятиме адаптації правового регулювання до нових реалій [5, с. 254].

Правочин можна охарактеризувати як вольову дію особи, що виражає її внутрішні наміри. Якщо волевиявлення сформульовано неоднозначно, це може призвести до різного трактування намірів учасників правочину. У зв'язку з цим виникає потреба у визначенні внутрішньої сутності правовідносин, пов'язаних із правочином, адже легітимний правочин є результатом правильного застосування норм цивільного законодавства, якщо інше не встановлено законом.

Згідно з основами загальної теорії права, учасники суспільних відносин отримують можливість вступати у правовідносини завдяки правосуб'єктності. Ця категорія відображає визнану державою здатність особи бути носієм юридичних прав і обов'язків, а також

самостійно або через представників реалізовувати їх і нести відповідальність за їх неналежне здійснення. Таким чином, правосуб'єктність як теоретичне поняття є властивістю, що дозволяє учаснику суспільних відносин бути визнаним суб'єктом права.

Як зазначає С.О. Погрібний, належне виконання юридичного обов'язку сприяє досягненню мети правового регулювання, що призводить до припинення правовідносин між відповідними особами. Отже, виконання цивільного обов'язку є юридичним фактом, який завершує цивільні правовідносини. У таких випадках уповноважена особа реалізує своє суб'єктивне право, якому відповідає певний юридичний обов'язок. Проте, якщо особа не виконує належним чином свої обов'язки, тобто ухиляється від необхідних дій або, навпаки, вчиняє заборонені дії, це призводить до порушення суб'єктивного права іншого учасника цивільних правовідносин, що кореспондує з таким обов'язком [6, с. 206].

Односторонні правочини характеризуються як вольові дії суб'єкта, спрямовані на настання правових наслідків. Наприклад, складання заповіту (ст. 1233 ЦК України) дозволяє особі розпорядитися своїм майном на випадок смерті, але для цього вона повинна бути повністю дієздатною. У разі нечіткого волевиявлення, як підкреслюють дослідники, виникає потреба у тлумаченні волі сторін, що може ускладнити правозастосування [2]. До односторонніх правочинів, які відіграють ключову роль у реалізації права власності, належать такі дії, як складання заповіту, відмова від права власності, видача довіреності, публічна обіцянка винагороди та прийняття спадщини. Кожен із цих правочинів має специфічні правові характеристики та вимоги до цивільної дієздатності суб'єкта, що їх здійснює.

Проаналізуємо деякі приклади односторонніх правочинів та їх значення в реалізації майнових прав фізичної особи. Складання заповіту, відповідно до ст. 1233 ЦК України, є одностороннім правочином, за допомогою якого особа визначає долю свого майна на випадок смерті [1]. Цей правочин вимагає повної цивільної дієздатності, оскільки передбачає свідоме волевиявлення щодо розпорядження майном. Як зазначає О.В. Дзера, заповіт є вираженням волі спадкодавця, що має бути чітко сформульованим і відповідати вимогам закону, інакше він може бути визнаний недійсним [2]. Наприклад, особа, визнана судом недієздатною, не може скласти заповіт, що підкреслює залежність цього правочину від цивільної дієздатності.

Відмова від права власності, передбачена ст. 347 ЦК України, дозволяє власнику добровільно припинити своє право на майно шляхом подання відповідної заяви до нотаріуса або вчинення інших дій, що свідчать про відмову [1]. Цей правочин також вимагає повної дієздатності, оскільки є свідомим актом розпорядження майном. За словами Є.О. Харитонова, відмова від права власності є прикладом одностороннього волевиявлення, яке має значні правові наслідки, включаючи припинення права власності та перехід майна до інших осіб або до держави [3].

Ще один важливий правочин – видача довіреності (ст. 1000-1008 ЦК України) є одностороннім правочином, за допомогою якого особа (довіритель) уповноважує іншу особу (повіреного) діяти від її імені у межах визначених повноважень [1]. Цей правочин дозволяє делегувати право розпорядження майном, що є важливим для реалізації права власності, особливо в ситуаціях, коли власник не може самостійно здійснювати свої права. Як підкреслює С.О. Погрібний, довіреність є інструментом, який забезпечує гнучкість у цивільному обороті, але її чинність залежить від дієздатності довірителя на момент її видачі [7].

Прийняття спадщини (ст. 1268-1269 ЦК України) є одностороннім правочином, за допомогою якого спадкоємець висловлює свою волю щодо набуття майна спадкодавця [1]. Цей правочин є ключовим для переходу права власності на спадкове майно. За відсутності повної дієздатності спадкоємець може прийняти спадщину лише через законного представника, що підкреслює значення цивільної дієздатності для реалізації цього права.

Отже, односторонні правочини є важливими інструментами реалізації права власності, оскільки дозволяють суб'єкту самостійно визначати правові наслідки своїх дій без необхідності узгодження з іншою стороною. Проте, як зазначає О.В. Дзера, ефективність таких правочинів залежить від чіткості волевиявлення та відповідності дій суб'єкта вимогам

законодавства [2]. У разі порушення умов, наприклад, через обмежену дієздатність, правочин може бути визнаний недійсним, що створює ризики для стабільності цивільного обороту.

Обмеження цивільної дієздатності, передбачені ст. 36 ЦК України, можуть суттєво впливати на можливість особи набувати чи реалізовувати право власності. Наприклад, особа, визнана судом обмежено дієздатною через зловживання спиртними напоями чи наркотичними засобами, може здійснювати значні правочини лише за згодою піклувальника. Недієздатні особи, відповідно до ст. 39 ЦК України, взагалі не можуть самостійно укладати правочини, а їх майнові права реалізуються опікуном.

Такі обмеження створюють певні виклики у правозастосовній практиці. Наприклад, відмова від права власності чи прийняття спадщини особою з обмеженою дієздатністю може бути визнана недійсною, якщо не дотримано вимог законодавства. Це підкреслює важливість чіткого правового регулювання та захисту прав учасників цивільного обороту.

У сучасних умовах розвитку економічних і технологічних процесів виникає потреба в удосконаленні правового регулювання правочинів та дієздатності. Зокрема, цифрові технології, такі як електронні правочини, вимагають оновлення вимог до форми правочинів та способів фіксації волевиявлення. Крім того, захист прав осіб з обмеженою дієздатністю потребує вдосконалення механізмів піклування та опіки, щоб уникнути зловживань.

Розвиток економічних і технологічних процесів у сучасному світі створює нові виклики для правового регулювання цивільної дієздатності та правочинів, зокрема тих, що стосуються набуття та реалізації права власності. Зокрема, поява електронних правочинів та цифрових форм фіксації волевиявлення вимагає адаптації традиційних правових норм до нових реалій, щоб забезпечити стабільність цивільного обороту та захист прав учасників правочинів. Ці зміни впливають на способи укладення правочинів, вимоги до їх форми, а також на механізми перевірки цивільної дієздатності суб'єктів у цифровому середовищі.

Електронний правочин, відповідно до ст. 207 ЦКУ, є правочином, укладеним за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, що дозволяє сторонам виражати свою волю в електронній формі [1]. Зростання популярності електронної комерції, онлайн-банкінгу та інших цифрових сервісів вимагає чіткого правового регулювання таких правочинів, зокрема щодо фіксації волевиявлення та забезпечення його достовірності. Електронні правочини створюють нові можливості для цивільного обороту, але водночас підвищують ризики, пов'язані з ідентифікацією сторін та перевіркою їхньої дієздатності. Наприклад, особа з обмеженою дієздатністю може укласти електронний правочин без належного контролю з боку піклувальника, що може призвести до визнання такого правочину недійсним.

Для забезпечення правової визначеності в Україні діє Закон України «Про електронну комерцію» від 3 вересня 2015 року, який встановлює вимоги до електронних договорів та засобів електронного підпису [8]. Проте, сучасне законодавство все ще потребує вдосконалення, зокрема щодо гармонізації з міжнародними стандартами, такими як Регламент ЄС eIDAS, що регулює електронну ідентифікацію та довірчі послуги [9].

Однак, цифрові форми фіксації волевиявлення, такі як електронний підпис, блокчейн-технології чи смарт-контракти, стають дедалі поширенішими у цивільному обороті. Вони дозволяють забезпечити незмінність та достовірність волевиявлення, але водночас створюють нові виклики для правового регулювання. Наприклад, використання смарт-контрактів, які автоматично виконуються за заздалегідь визначеними умовами, викликає питання щодо їхньої відповідності вимогам ЦК України до форми правочину та можливості їх оскарження у разі порушення прав сторін.

Але технологічний прогрес також ускладнює захист прав осіб з обмеженою або втраченою дієздатністю. У цифровому середовищі відсутні фізичні бар'єри, що дозволяють особам з обмеженою дієздатністю укладати правочини без належного нагляду. Наприклад, особа, визнана судом обмежено дієздатною через зловживання спиртними напоями (ст. 36 ЦК України), може легко укласти електронний договір купівлі-продажу, якщо система не передбачає перевірки її правового статусу. Це створює потребу у впровадженні додаткових

механізмів контролю, таких як обов'язкова автентифікація через державні реєстри або залучення піклувальників до процесу укладення значних правочинів.

Як зазначає Н.С. Кузнєцова, правильне визначення правової природи дій як правочинів має вирішальне значення для забезпечення принципів законності, добросовісності та справедливості у цивільному обороті [10]. У перспективі необхідно розробити нові підходи до захисту прав учасників правочинів, враховуючи сучасні виклики.

Висновки. Цивільна дієздатність фізичних осіб є необхідною передумовою для набуття та реалізації права власності, оскільки вона забезпечує можливість особи здійснювати вольові дії, спрямовані на виникнення, зміну чи припинення майнових прав. Правочини, як основний механізм цивільно-правового регулювання, відіграють ключову роль у цьому процесі. Обмеження дієздатності створюють певні виклики, які потребують чіткого правового регулювання та вдосконалення. У майбутньому розвиток правового регулювання правочинів та дієздатності має враховувати сучасні економічні та технологічні тенденції, щоб забезпечити ефективний захист прав учасників цивільних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2023. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
2. Дзера О.В. Цивільне право України: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцовой. К.: Юрінком Інтер, 2010. 1152 с.
3. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільне право України: підручник. Одеса: Юридична література, 2011. 960 с.
4. Цивільне право: навчальний посібник / За заг. ред. Р.О. Стефанчука. К.: Наукова думка. 2004. 379 с.
5. Юркевич Ю.М., Поняття правочинів та їх місце в системі юридичних фактів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 253-257.
6. Погрібний С.О. Юридичні обов'язки та їх виконання в механізмі правового регулювання договірних цивільних відносин. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 42 С. 202-207.
7. Погрібний С.О. Юридичні факти в цивільному праві: монографія. К.: Ін Юре, 2015. 320 с.
8. Про електронну комерцію: Закон України № 675-VIII від 3 вересня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 45. Ст. 410.
9. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC. *Official Journal of the European Union*. 28.8.2014. L 257/73. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2014.257.01.0073.01.ENG.
10. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України / за ред. Н.С. Кузнєцовой, В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2013. 1088 с.

